

HOMOEKONOMİKUS'UN GERÇEKLİĞİNİ SORGULAMAK: TÜRK ATASÖZLERİNDE İNSAN MANZARALARI

QUESTIONING THE REALITY OF HOMO ECONOMICUS: HUMAN VIEWS IN TURKISH PROVERBS

Saim Çağrı KOCAKAPLAN

Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, İSTANBUL
(cagri.kocakaplan@marmara.edu.tr)

ÖZ

İktisat teorisinin temel varsayımlarından olan homoekonomikus tipolojisinin gerçekliği tartışmalıdır. Bu varsayım iktisadi analiz için bazı elverişliliklere sahip olsa da insan ekonomi ilişkisinde ekonominin insan için araç olmaktan amaç haline gelmesinde bir dönüm noktasıdır. Diğer taraftan modern ekonomilerin insanlara sunduğu refah ve tüketim imkânları homoekonomikusun teoriden gerçeğe dönüşme ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla homoekonomikusla ilgili iki boyutlu bir problem söz konusudur. Makalede bu bağlamda ekonomi-insan ilişkisi tartışılarak, Türk atasözleri üzerinden bu tipolojinin gerçekliği sorgulanacaktır.

Anahtar Sözcükler: Homoekonomikus, Türk atasözleri, Ekonomi ve insan

ABSTRACT

Homo economicus is one of the main assumptions in economic theory and reality of this typology is controversial. Even if the assumption of homo economicus has some convenience for economic analysis, this typology is a turning point on human-economy relation which transformed the economy to be the aim of life. On the other hand homo economicus assumption has probability to become a real in modern economies. In this article, these two aspects of homo economicus will be discussed and human-economy relation will be investigated by Turkish proverbs.

Keywords: Homo economicus, Turkish proverbs, Economy and human

1. Giriş

İktisat Teorisi, iktisat öğretiminde ana akımı temsil eden Klasik-NeoKlasik iktisadın temel varsayımları üzerinden insan ve toplumların ekonomi ile ilişkisini tanımlarken, gerek dar anlamıyla bu bilim çevresinde gerekse ekonomi okur-yazarlığı dünyasında belirleyici olmaktadır.

Her ne kadar bu yaklaşımın ortaya çıkışından günümüze kadar içeriden ve dışarıdan çeşitli faktörlerin etkisiyle bu varsayımlar tadil edilmekte, geliştirilmekte ve hatta Ortodoks iktisat dışındaki iktisatçılarda ciddi eleştirilere maruz kalmakta olsa da iktisadın bu temel varsayımları, ekonomik analiz ve yorumlarda “veri” olarak kullanılmaya devam etmektedir.

Bu durum iktisadın sosyal bilimlerdeki yeri ile ilgili bir problemin parçasıdır. İktisadın insan ve toplumdan kopması ihtimali (sorunu) buradan neşet etmektedir. Matematik, fizik ve mühendislik bilimlerindeki yaşanan gelişme ve bulunan yeni tekniklerden etkilenme sebebiyle iktisat için bahsedilen bu sorun/sorunlar, hem içerik hem de bilimler tasnifindeki yeri itibarıyla bir eksen kayması problemini meydana getirmektedir.

Bu çalışmada bu varsayımlardan “homoekonomikus (homo economicus)” varsayımı irdelenecektir. İlk aşamada homoekonomikus kavramı tanımlanacak, teorideki yeri belirlenecek, kavramın ideolojik-felsefi arka planı üzerinde durulacak ve homoekonomikusa gerek iktisat literatüründen gerekse felsefi/teolojik açılardan yöneltilen eleştirilere temas edilecek ve bu tipolojinin insan ile ilişkisine Türk atasözlerinden örneklerle değinilecektir.

Değinilen taraflarıyla iktisat literatürü içerisinde temel bir varsayımın sorgulanarak gerçek dışılığını vurgulamak meselenin bir tarafını oluşturmaktadır. Meselenin diğer bir tarafı ise teorik olarak gerçekliği sorgulanacak bir tipolojinin, ekonomiyi ve ekonomik davranışı analiz ederken kolaylık sağlamanın ötesinde gelişmiş ve dünyanın çoğu ülkesince erişilmek istenen ekonomik yapıların sunduğu imkânlar sayesinde gerçekleşmesidir. Meselenin vurgulanması iki boyutu, sorunu homoekonomikusun tek başına insanı temsil edemeyeceği değil insanın neden homoekonomikus olabildiği boyutuna taşımaktadır. Çalışma bir bakıma bunun kökenleri üzerine bir denemdir¹.

Nazarî seviyede aktarılacak olan yaklaşımlar ve değerlendirmeleri test etmek bakımından halk edebiyatı ürünleri önemli bir kaynak olabilir diye düşünülmektedir. Özellikle halk edebiyatının zengin ürünlerinden atasözleri, geçmişten günümüze söylenegelme/kullanılagelme, söylenme tarihlerinin farklılık arzemesi/tayinin zor olması, söyleyeninin kimliğinin belli olmaması ve farklı toplumsal katmanların yaklaşımlarını yansıması gibi özelliklerinden dolayı insan ve topluma dair yansımalar ihtiva etmektedir. Bu göstergeler insan ve toplum yapısının temel ve değişmez yönleri ile deşişken ve kırılğan taraflarının tezahürü olarak telakki edilebilir.

Bunun için iki bölüm olarak kurgulanan bu çalışmada ilk bölümde teorik düzeyde tartışılan konu ikinci bölümde örneklendirilmiştir. Kapitalizm olgusu ve homoekonomikus tipolojisinin tarihi ve sosyolojik olarak Türk tarih ve toplumunda ortaya çıkmamasına rağmen Türk atasözlerinde iktisadi kavram, olay ve olgulara dair söylenen sözlerin incelenmesi insanın içindeki muhtelif potansiyelleri göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

1 Burada insanın tarihi ve sosyal olarak özne mi nesne mi olduğu sorusunu sormak önemlidir. Bu çalışmada destek alınan görüş insanın özne olduğu yönündedir ve gerçek dışı iktisadi insan varsayımının da gerçekleşen iktisadi insana evrilmesi bir sonuç değil, insanın insan olmak bakımından sahip olduğu temel yapısal özelliğinin farklı bir yansımasından başka bir şey olmadığı görüşüdür. İnsan, sadece homoekonomikusa indirgenemez; ama insanda bu istidadın olduğu da inkâr edilemez. Burada insanı kuvve-fiil kavramları ve İslam düşünürlerinin yaklaşımlarından hareketle bu düşünce desteklenecektir.

Diğer taraftan ise günümüz insan ve toplumunun dünya ölçeğinde karşı karşıya kaldığı sorun olması hasebiyle Türk toplumunun bugününe dair de çıkarımlar yapmak da mümkündür. Zira modern ekonomilerin geldiği aşama ve sunduğu imkânlar insanları ve toplumları kendi varoluşsal ve tarihi gerçekliğinden kopararak kâr/fayda maksimizasyonu aracı haline getirmiştir. Bu ise ancak insanın ve toplumun ne olduğu sorusuna cevap vermekle aşılacak bir konudur.

2. Klasik-Neoklasik İktisat ve Homoekonomikus

Homoekonomikus tiplmesi gerek Ortodoks iktisat çizgisine mensup iktisatçılarca eksikliklerinin olduğunun kabul edilmesine gerekse bu çizgiden farklı iktisadi düşüncelere sahip iktisatçılarca eleştirilmesine rağmen, bu varsayım sosyal bilimlerin insan ve toplum incelemelerinde karşı karşıya olduğu çok değişkenli ve deneye tabi olmayan işleyişinde analiz yaparken ve öngöründe bulunurken bir elverişlilik sunmaktadır. Şöyle ki homoekonomikus varsayımı ve diğer varsayımlar iktisat teorisi için çerçeve çizme imkânı sunduğu gibi, iktisat politikası için de tahmin fırsatı sunmuştur. İktisat teorisindeki bu kavramlaştırma çabaları, fen bilimlerinin “doğa”sının insan ve toplum bilimlerinde de bir benzerinin inşasıyla, araştırmacıya laboratuvar imkânı sunan ve toplumlar ve insanları geleneksel-klasik ilişkiler ağından kurtaran başka bir “doğal düzen” arayışının sonucudur. Zira kapitalizmin tarihi süreç içerisinde geçirdiği evreler ve kat ettiği mesafeler karşısında ilk iktisatçılar ve takipçileri bu süreci anlama ve anlamlandırma yolunda yasalastırma ve bir düzenlilik arama sorununu doğal düzen fikriyle çözüme kavuşturmuşlardır. Artık toplumun öngörülebilir yasaları vardır ve bundan politika üretmek kolay olacaktır. Bu bakış açısı doğa bilimlerinden olmayan bir sosyal bilim disiplinin neredeyse pozitif bir bilim olarak değerlendirilmesine yol açmaktadır (Candan ve Hanedar, 2008, 48-49; İşgüden ve Köne, 98)².

18. yüzyıl sonlarından itibaren müstakil bir araştırma alanı ve bilim disiplini olma özellikleri ortaya çıkmaya başlayan iktisat biliminin zaman içerisinde tanımlanması ve konumlandırılması çeşitli değişme ve gelişmelere muhatap olmuştur (Eren, 2011, 15). Bu süreç içerisinde iktisada dair farklı yaklaşımlar/okullar olduğu gibi zamanla da bunlarda çeşitlenmelerin söz konusu olduğu da bir vakiydir. Hal böyleyken gelişen ekonomilerin ve bu ekonomilere sahip olan ülkelerin iktisat teorisinde söz sahipliği ile diğer bilim disiplinlerindeki gelişmeler yerleşik iktisadi ve yerleşik iktisadın etkileşim içinde olduğu yöntemleri ana akım hale getirmiştir. Sosyal bilim-fen bilimleri tasnifi çerçevesinde matematik ve fen bilimlerindeki gelişmeler ile bilgi teknolojilerinin gittikçe sosyal bilim çalışmalarında kullanılabilir hale gelmesi, en çok iktisatta yankı bulmuş ve iktisat matematikselleşmiştir (Candan ve Hanedar, 2008, 68; Eren, 2011, 44)³.

- 2 Bununla birlikte bir doğa bilimi gibi kurgulanmak istenen iktisattaki bu eğilim ve yöntemin gerisinde kökleri daha eskilere ve düşünce tarihinde izlenebilecek insan-fizik-evren tasavvurlarında meydana gelen kırılmalara kadar gitmektedir (Alada, 2004, 2-5).
- 3 Klasik-neoklasik iktisat çizgisi esasında bir bütünlüğü temsil etmemektedir. Klasik iktisat ile neoklasik iktisat arasında da bir takım farklı yaklaşım tarzları vardır. Zira klasik iktisatçıların yaşadıkları toplum ve ekonomi yapısının yol açtığı algılamalar, toplumsal ve ekonomik süreçlerinin geçirdiği dönüşüm ile zamanının iktisatçılarında başka etkilere ve yorumlamalara yol açmaktadır (Sarfati, 2011, 133; Eren, 2011, 15-17). Meselâ klasik iktisatçıların insan tanımlaması bir anlama gayretini içinde barındırırken daha sonra bu tanımlamada hesap, çıkar, fayda kavramları insanı tanımlamada öne çıkarılacaktır (Sarfati, 2011, 107, 111, 131). Klasik iktisadın öncüsü Adam Smith insanın kendi çıkarını tatmin etme ilkesine vurgu yapmaktadır ki sonrasında homoekonomikus olarak adlandırılacak insan bu insandır (İşgüden ve Köne, 2002, 98). Klasik iktisadın insan ve toplum yaklaşımı bütünü ıskalamadan konuya yaklaşırken, daha sonra insan bu bütünlüklü yapısından parçalanacak ve indirgenerek ele alınacaktır (Sarfati, 2011, 106, 132; Candan ve Hanedar, 2005, 2).

Yerleşik iktisadın⁴ tarihi süreç içerisinde iktisat biliminin dayandığı sosyoekonomik bütün ile yaşanan etkileşimin sonucu olarak evrildiği göz önüne alınmalıdır. Teorinin iktisadi-sosyal çevre ile etkileşimi iki yönlüdür. Sosyoekonomik çevredeki olay ve olguların teorik çerçeveye çekilmesinde yapılan problemler kavramlaştırılmalar, bu etkileşim sürecinde iktisadi-sosyal çevredeki değişimler sonucunda geçerlilik kazanabilmektedir. Sadece klasik iktisat-neoklasik iktisat bağlamında geçişleri ve toplum-ekonomi ile etkileşimi vurgulamak için sözü edilen bu ilişki esasında daha yukarıdan bakıldığında iktisadın bir bilim olarak ortaya çıkışına zemin hazırlayan sürece ve iktisadın sosyal hayata tahakküm eder bir ölçüğe ulaşmasının gelişiminde de görülebilir⁵.

3. Homoekonomikus ve Ekonomi

Homoekonomikus kimdir ve teoride nerede durur sorusunu sorarak devam edelim. İktisat teorisinin temel varsayımları arasında olan homoekonomikus, Türkçe deyişle iktisadi birey (insan), sadece iktisadi saiklerle hareket eden bir tipolojidir. Temelinde rasyonel birey olmanın özelliklerini taşıy ve akli ile şahsi menfaatini tek karar ve hareket mercii gören Aydınlanma sonrası kurgulanan insan algısının ekonomik düzeye yansımadır. Doğadaki düzenin dengeli özelliğinin bir benzeri olarak insan ve toplumda da doğal bir düzen vardır ve bu düzende yaşayan insan rasyonelliği ile hayatını idame ettirir kabulünün yansımaları gördüğümüz bu tiplere, artık doğada bir nesnedir. Bu durum problemler bir haldir. İleride tartışılacağı üzere insana özgürlük vaadiyle şekillenen modern insan tasavvuru, insanın doğa ve tarih karşısındaki aktif pozisyonunu edilgen duruma getirmiştir. Bu edilgenlik ilişkisinin taraflarındaki çeşitlenme ve büyüme ile tamamıyla insan için nesnelğe yol açmıştır. İktisat teorisindeki yönetsel etkileşimler yani bir taraftan iktisadın sosyal bilimlere üzerindeki iktisadi emperyalizm diye adlandırılan yayılma diğer taraftan iktisadın fen bilimleri ve matematiksel tekniklerden usul ithali bunun için eleştiriye açıktır (Ülgener, 2006, 19-20; İşgüden ve Köne, 2002, 99; Eren, 2011, 14; Candan ve Hanedar, 2005, 9).

Kısıtlılığı ortada olan homoekonomikus tanımlamasıyla insan, ekonomik ve sosyal çevresinde tek bir birey olarak, fayda ve çıkarı üzerinden hareket eden; toplum da tek tek birey ve firmalardan oluşan parçalı bir yapı olarak telakki edilerek piyasa ve piyasa dengesi için araçlaştırılmıştır. Normatif kaygıların hesaba katılmadığı, pozitif bilim ve pozitif yargılarla insan, istatistik ve ekonometrik çalışma ve izahlara göre konumlandırılmıştır (Candan ve Hanedar, 2005, 1; Buğra, 1999, 35-36; Candan ve Hanedar, 2008, 85)⁶.

Bugün gelinen nokta itibarıyla iktisat biliminin sınırlarını yeniden belirlemenin gerekliliği ortadadır. Belki de daha doğru bir deyişle sınırlarını yeniden belirlemek ifadesi yerine iktisadın

4 İktisat literatüründe yerleşik yaklaşımı temsil eden klasik-neoklasik iktisadın yerleşik olarak tanımlanmasının muhtelif sebepleri vardır. Öncelikle ana akım iktisadi belirleyen ve iktisat bilim dünyasında ağırlığını koruyan bu yaklaşım, teoriyi inşa ederken kullandığı varsayımları, genellemeleri ve çıkarımları iktisadi gerçekliğe belirli bir noktadan bakmakla birlikte bunu gizleyerek genelleştirmesidir. İkinci olarak teorileştirme esasındaki yönetsel eğilimlerini analizlerde ve politika önerilerinde de devam ettirmesidir. Üçüncüsü ekonomi bölümleri müfredatlarında ve toplumdaki ekonomi okur-yazarlığında etki alanını geliştirmesidir. Diğer taraftan ise sosyal bilimlerde diğer sosyal bilimlere de bu yöntem ve anlayışların sirayet etmesidir. Bir başka açıdan da sosyal bilimlerin nüfuz etme yollarını kullanan iktisadın kendi disiplinine de fizik, matematik ve mühendislik bilimlerinden yaklaşım ve yöntem ithal etmesidir. (Alada, 2004, 3-6,10-14; Candan ve Hanedar, 2008, 52-55; Eren, 2011, 13-19, 22, 45)

5 Burada, 16. yüzyıldan itibaren Merkantilizm yüzyıllarıyla dünya üzerinde yaşanmaya başlayan Polanyi'nin piyasa kavramı üzerinden ortaya koyduğu süreç de hesaba katılmalıdır (Polanyi, 2002, 99). Bu büyük resim, yani insan ve toplumların maddi gerekliliklerinin temini için faaliyet icra ettiği ekonomik ortamın sosyal olanla bağlantısının kopmasının tarihi zemini böyle bir olaylar zincirine yaslanmaktadır (Buğra, 1999, 13).

6 İktisadın müstakil bir araştırma alanı olmasında bu yönetsel ilkelerin önemi vardır. Dolayısıyla iktisadın insanın homoekonomikus olarak canlandırılması bu yönetsel esasa dayanmaktadır (Buğra, 1999, 19; Candan ve Hanedar, 2008, 67). Bu şekilde tanımlanan insan, artık fiyata ve fiyat hareketlerine duyarlı, piyasaya endeksli, adeta piyasadaki ritmi takip eden bir enstrüman olarak kurgulanmıştır (Buğra, 1999, 15).

sınırlarını iktisadi faaliyet ve toplumsal yapının doğal ilişkisinin “doğal sınırlarında” dūřunulmesinin önündeki engelleri kaldırmak gereklidir. Bu da iktisadın parçası olduğu toplumdaki ve özne olarak insandan kopuşunu sağlayan bütün varsayımların sorgulanması ile gerçekleşir⁷.

Bunun için evvela iktisat/ekonomi ile kastedilen anlam çerçevesi olan ev ekonomisinden modern iktisat bilimine seyreden süreci hatırlamakta fayda vardır (Orman, 2001, 354-358). İkinci olarak insan ve toplum bilimlerinin temel konusu olan insanın bu kapsamdaki yeri ve potansiyelleri üzerine düşünmek gerekir. Çünkü modern bilimsel disiplin ve yaklaşımlar, aynı ekol içerisinde takipçiler tarafından geliştirme ve farklı yorumlamalar, farklı ekoller arasında eleştirel yaklaşımlar söz konusu olsa da temel ilkeler ve toplumsal olandan etkilenme anlamına aynı/benzer zaafarla maluldürler. Dolayısıyla perspektifi genişletmek bu problemi aşmak için gereklidir. Rasyonel insan bütün eylemlerinde kendini ve aklını yegâne müracaat kaynağı olarak gördükten sonra, eski dünyanın çizdiği ve referanslarını muhtelif kaynaklardan alan müracaat dairesi devre dışı kalmıştır. Toplum ve değerler ile insanın ilişkisinde insanın toplum ve değerler bütününe dahil oldukça anlam kazanan varoluş özelliğinde aksi yönde köklü bir dönüşüm meydana gelmiştir. Batı dünyasında maddi hayatta üretim biçiminden, ticaretin kapladığı alanlara kadar tüm ekonomik katmanlarda yaşanan hayati değişim ve kırılmalar bu insan tipolojisinin homoekonomikus olarak ortaya çıkmasına meydan vermiştir (Candan ve Hanedar, 2008, 63-66).

İnsanın yaşadığı sosyal çevrenin bir parçası olan ve temelde maddi ihtiyaçlarının karşılanması üzerine bina edilen ekonominin ve ekonomik faaliyetin modern zamanda aldığı hâl büyük bir yanılsama yaratmaktadır. İnsanın ekonomi için yaşadığı yanılığını insanın tarihine ve ürettiklerine bakıldıkça anlaşılacaktır. Bunun için iktisadın bugün kanunmuş gibi dolaşımda olan temel varsayımlarının tartışılması gerekir. Dolayısıyla ana akım iktisat teorisinin piyasa vurgusu, piyasa toplumu anlayışı, piyasa insanının gerçekliği, evrensellik-doğallık ideali ve tarihten, toplumdan, coğrafyadan soyutlama eğilimleri gibi hususlar tekrar ele alınmalıdır (Buğra, 1999, 15-16, 67)⁸.

İktisat, kendi bilim dalı içinde hakim anlayışın insan ve toplumdan kopuk bir yerde konumlanmanın, bunu eleştirenlerin bile bu kopuk konumu veri olarak kabul edemediği, ekonomik hayatın yaşanan hayatta ekonominin bütün sosyal hayatı kapitalizmin istek ve beklentileri yönünde tesir altına alma gücü ile homoekonomikuslaşan insan ve toplum tipinin yaygınlaşması problemi ile karşı karşıyadır (Sayar, 2001b, 130)⁹.

7 Genellemeci, soyutlayıcı ve bireyci teknikler yerine, anlamaya dayalı tarihsel ve toplumsal etkileşimleri hesaba katan bir yaklaşım belirlemek gereklidir. Ekonominin reel anlamda dünyanın gelişen ülkelerinde ulaştığı seviye ve bu seviyenin geri kalan ülkelere de ölkü olarak belirlenmesi teorideki bu kopuşun tespitini zor hale getirirse, teorisinin bu kavramlaştırmalarının veri olarak kabulüne meydan verse ve hatta teorisinin kimi varsayımlarının homoekonomikusta olduğu gibi gerçekleşme potansiyeli ortaya çıksa da bunu yapmak kaçınılmazdır. Dolayısıyla ekonomi ve ekonomik faaliyet hakkında düşüncelerin bilindiği dönemden modern döneme kadar nasıl tanımlamalar yapıldığı, bu kapsamda insanın nasıl konumlandırıldığını hesaba katmak iyi bir başlangıç olacaktır. Bu bakış açısı bilimsel disiplinler açısından da yukarıda eleştirilen şekilden başka bir düzeyde iş birliğine yol açacağından verimli olacaktır (Pikkety, 2014, 34-35; İsgüden ve Köne, 2002, 107; Buğra, 1999, 18, 39, 58,378).

8 Diğer taraftan ekonomik alanın toplumsal alana nispetle ölçüğünün ve etkisinin tarihte görülmeyeceksafta artışı, Polanyi'nin kavramlarıyla piyasanın pazardan farklı bir biçimde dünya genelinde oluşması iktisadın hesap ve tahmin bilimine dönüşmesini hızlandırmıştır. Böyle bir ortamda yaşayan insanın da ekonomi ile ilişki biçimi dönüşmüştür. Ekonomik faaliyet araç olmaktan amaç haline gelmiştir. Bu tam da homoekonomikus kavramlaştırması ile temsil edilen tipolojidir. Kapitalizm küreselleşmenin de yardımıyla gerçek olmadığı yönünde kuvvetli noksanlıkları olan homoekonomikus toplamların önüne ideal olarak koymuştur.

9 Neoklasik iktisat ve özelde homoekonomikus varsayımı, bugün itibarıyla artık sadece teorisinin içinde kalmayan bir problem kaynağı haline almıştır (Polanyi, 2002, 89-93; Alada, 2004, 15). Kapitalizmin ya da sermayenin bütün ekonomik süreçler başta olmak üzere diğer sosyal alanlarda da belirleyici güç haline gelmesi insan ve toplum hayatında olumlu ya da olumsuz etkiler meydana getirmesi bakımından devamlı tartışma konusu olmuştur. Her ne noktadan ele alınırsa alınsın insanın bu süreçteki rolü pasif olarak telakki edildiğinden ve insanın homoekonomikus olma durumu gerek bu kavramlaştırmayı yapanlar açısından gerçekliği, gerekse eleştirenler açısından etraflı bir insan tanımlaması getirilmediğinden sorunlar ihtiva etmektedir.

4. Ekonominin Doğal Sınırlarını Aramak

Ekonomi, maddi kültürün bir alanı olmak bakımından insanlığın tarihi ile yaşıttır. Fakat tarihi süreç içerisinde algılanışında, muhtevasında ve yönelimlerinde değişimler meydana gelmiştir. Kelime esasında Aristo tarafından ev idaresi anlamında "oikonomia" olarak kullanılmıştır. Bu kullanım o zamanki toplumsal yapının ve insan anlayışının bir sonucu olarak tutumlu, idareli olma ve hane ölçeğinde ihtiyaçların karşılanması anlamındadır. Bu kapsamda, ihtiyaca yönelik üretim, tüketim ve ticaret meşru ve doğal, fakat krematistik kavramıyla nitelenen ve çıkar için yapılan ekonomik faaliyet ise gayri tabii karşılanmıştır (Orman, 2001, 319-322).

İslam düşüncesinde de oikonomia Yunan felsefesinde ele alınış biçiminden izler taşıyan ve İslami düşüncenin süzgecinden geçmenin etkisi ile insan ve toplum idealini Tanrı düşüncesi ve öte dünya inancı ile ele alınarak ameli hikmet üzerine yazılan eserlerde İslam ahlakının çerçevesini çizdiği "ilm-i tedbir-i menzil" olarak yer bulmuştur (Orman, 2001, 303-305, 352-354). İslam felsefesinde felsefenin iki boyutunu gösteren, hakikati arayan nazari hikmet ve hayırlının peşinde olan ameli hikmet ayrımı dikkate alındığında ilm-i tedbir-i menzil¹⁰ başlığı altında hane üzerinden ve ihtiyaç odaklı bir ekonomi anlayışının kabul gördüğü ortadadır (Orman, 2001, 306). Ekonominin kapitalizm öncesi toplumsal yapılarda kapladığı yer ve taşıdığı anlam ile doğru orantılı olan, hemen hemen dünyanın bütün toplumlarında ortak özellikleri olan bir anlayıştır bu¹¹.

İnsan diğer varlıklardan farklı olarak kültür oluşturma ve yaşatma kabiliyetine sahip olduğundan tarihte özne konumunu elde etmiştir. Tarih, insan tarafından işletilen sürecin adıdır (Düzgün, 2006, 12, 15; Bıçak, 2004, 34). Bu çalışmada insanın tarihte ve toplumsal hadiselerde etken konumda olduğu görüşü açısından meseleye yaklaşılabilecektir. Dünya tarihine farklı gözlerle bakıldığında insan dışındaki etkenler öne çıkarılarak değerlendirme yapmak da mümkündür. Ancak insan bu denklemde nasıl konumlandırılırsa ona göre yorum yapma mümkün olmaktadır. Şayet insan maddi kültürün etkilemesine tabi ise tarihsel anlamda nasıl bir rolden bahsedilebilir ve insan ne kadar bağımsız telakki edilebilir?

Oysa insan gerçeği üzerinden yapılan klasik değerlendirmelere bakıldığında bu sorun çözüleceğe benzemektedir. İnsan nasıl bir varlıktır? İnsan sadece maddi yönü veya yalnız duygu/düşünce yönü olan varlık değil, bu ikisinin arasında yer alan özellikleri haiz bir varlıktır. Ayrıca

10 Ahmet Güner Sayar Osmanlı uygulamasını ilm-i tedbir-i menzilden daha çok ilm-i tedbir-i devlet olarak yorumlamaktadır. (Sayar, 2001, 123)

11 Ekonomi ile ilişkisinde insanın yerini belirlemek için modern ekonomilerin tarihsel gelişim sürecini dikkatle izlediğinde şu manzara ortaya çıkar; modern ekonomik büyüme, 16. yüzyıl sonrasında dünya ticaretinde meydana gelen gelişmelerin yol açtığı sermaye birikimi ve bu sermayenin sanayi devrimi ile birlikte yeni bir ekonomik sistemin kuruluşuna kaynaklık etmesi sürecinin sonucu olarak Batı ekonomilerini ihtiyaç odaklı olmanın ötesinde imkânlarla kavuşturmuştur (Duralı, 2006, 76-86; Duralı, 1996, 289-290). Ekonomik gelişmişlik ve bunun sonuçları dünyada bir sistem oluştururken, eşitsizlikler ve sorunlar yaratmıştır. Gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülke tanımlaması dünya genelinde olduğu gibi, toplumlar arasında ve aynı toplum içinde de katmanlaşmalara sebep olmuştur. Ne var ki modern ekonomiler insanlara maddi imkânlar ve ihtiyaçlarını temin noktalarında bir refah sunmaktadır. Fakat ekonomi bunun da ötesinde istekler/arzular üzerinden işlerliğini devam ettirmektedir. Bu, tüketim merkezli ekonomi anlamına gelmekte ve tüketim gelinen nokta itibarıyla ekonomilerin esas unsuru haline gelmiştir. Bu sürecin bilgi alanına yansımalarını Oikonomia/ilm-i tedbir-i menzil*politikekonomi/siyasal iktisat*iktisat bilimi/economics kavramları ve belirlemelerinden izlemek mümkündür. Ekonominin toplumsal bütünü bir parçası ve hayatiyetin devamı için aracı olma mahiyetini kırarak özerkleşmesi ve kaçınılmaz olarak toplumsal bütüne baskı yapacak güce ulaşmasının ve bunun benzerinin araştırma/bilgi alanında da görülmesi tarihsel olarak böyle bir arka plana sahiptir. Burada asıl sorulardan biri, bu süreçte insan ve toplumların, tarihsel gelişme ve toplumsal, ekonomik değişimler içerisindeki rolü nedir? İnsan ve toplum bu süreçlerde fail midir, mef'ul mu? Başka bir deyişle insan ve toplumlar iktisat tarihi özelinde ve tarih genelinde etken pozisyonunda mıdır? Edilgen pozisyonunda mı (Düzgün, 2006, 14-15, 28; Düzgün, 2007, 7-10; Sarfati, 2009, 68, 79)?

insan yapısı bu pozisyonunun iki ucundan birine yaklaşma ya da bunlardan birinde kendini gerçekleştirme yeteneğine de sahiptir¹².

5. İnsan Kimdir?

İnsanın bu iki temele dayanan, nefis/canlılık/can/ruh ile insanın maddi yapısı/bedeni özelliğinin birbiriyle ilişkisi ile etkileşimin yönü-derecesi ve mahiyeti felsefenin temel konularından ve tartişma alanlarından olagelmifitir (Macit, 2004, 59-64).

İnsanın nefis ve bedenden oluşan yapısında cevher olan nefis varlık için bedene ihtiyaç duymaktadır. Bu anlamda nefis maddeye/bedene canlılık kazandırır. Burada düşünürlerce kuvve-fiil kavramlarıyla açıklanan bir süreç söz konusudur. Buna göre insanın maddi cevheri olan bedeninde kuvve olarak bulunan özellikler nefsin canlılık kazandıran özelliği sonucu fiile geçer (Macit, 2004, 67). Bir bileşik/mürekkep varlık olan insanda nefis-beden ve madde-suret bağlamalarında nefis, bilkuvve bir yetenek olarak bedende yer alan potansiyeli ifade eder ve bedene hayatiyet verir (Görkaş, 2013, 294, 303; Uludağ, 2006, 526). Kuvve-fiil kavramları üzerinden yapılan değerlendirmelere gerek Yunan gerekse İslam felsefesinin klasik düşünürlerince ele alınmıştır (Macit, 2004, 72-73, 82). Klasik filozofların meseleyi somutlaştırmak için verdiği örnekler kuvve-fiil ilişkisini açıklamaktadır. Aristo meşe tohumu ve meşe ağacı temsiliyle, meşe tohumunun meşe ağacı olma kuvvesini, tohumun ağaca dönmesi için fiziki şartların oluşması ile bu kuvvenin fiil haline gelerek meşe ağacı olduğunu örneklemiştir (Solmaz, 2011, 395). Farabi ise göz temsiliinde, gözün karanlık bir ortamda kaldığı müddetçe bilkuvve göz olduğunu, ortamın aydınlanması ile bilfiil göz haline geldiği örneğini vermiştir (Farabi, 2010, 133-134)¹³.

İslam inancına göre insan, bedeninin maddesi toprak bakımından hayvan varlığı ile ortaklıklara sahiptir ancak maddi varlık yapısının dayatmalarından kurtulması mümkündür. Zira mürekkep yapısı gereği ruhunun olması bu aşkınlığı temin eder (Bolay, 1970, 412-413). Kur'an'a göre insanın tabiata bağlı olan bedeni tek başına olarak kötülüğe, ruh/nefis olarak ise iyiliğe meyillidir. İnsan bu haliyle iki cevhere (iyilik-kötülük) sahiptir (Çamdibi, 1985, 339; Bolay, 1970,

12 Gazali, bu durumu bir cevher problematiği çerçevesinde sorgulamakta ve insanda yırtıcı hayvanlardan, şeytanlardan ve meleklerden vasıflar olduğunu belirtmektedir. İslam tasavvuruna göre insanın madde ve ruhtan oluşan yapısını bir anlamda bu sorunun cevabı için ortaya koymaktadır. Bu sorgulamada, beden ve bedensel ihtiyaçların kaynağı olan insanın maddi tarafını temsil eden zahiri kısım, yani bedendir. Diğer kısım ise nefis/ruh kuvveti denilen ve gözle görülmeyen duygu, düşünce ve inançların yatağını oluşturan kısımdır. Gazali, insanın kemâl güzergahında kendini bilmesi prensibini merkeze koyarak çizdiği çerçeve ile beden-ruh/nefis çatışmasını bir vakia olarak ortaya koyarak kişi için olgunluğa erişmenin ruh tarafını geliştirip beden istek ve arzularını dizginleyerek olacağını anlatmaktadır. Bu anlatıda maddi ihtiyaçlar beslenme, giyinme ve barınma olmak üzere yer bulmakta ve bunların kullanım ölçüsüne ihtiyacı karşılamak kararında değinilmektedir. Zira bu ölçünün üzeri insanın ikili yapısında esas olan kısmı geçici olan kısım yönünde tüketeceğini ve olumsuz bir noktaya getireceğini belirtmektedir (Gazali, 1974, 17-18, 23-27; Kutluer, 2000, 322). Bu bakış açısında toplumsal hayat veri olarak kabul edilmemekte insan çevresinin etkisinde kalan değer, tekâmül eden ve toplumu da bu yönde etkileyen bir aktördür (Düzgün, 2006, 17).

Bu bakış açısı insanı yaşadığı sosyal yapı içerisinde diğer varlıklardan farklı olarak bireyselliğinden sıyrılıp kişilik olmasının idealini taşımaktadır, zira insan bu yeteneğe sahiptir. İnsan diğer varlıklarla içgüdüleri ve duyuları olmak bakımından ortak özelliklerinin olmasından farklı olarak akletme yeteneği sayesinde içgüdülerini kontrol altına alabilmekte ve sadece çevresinin etki altında kalmadan hareket edebilmektedir (Düzgün, 2007, 11-12). Dual bir varlık olarak insanın bu özelliğinde ruhaniyet cismaniyetten önce gelmektedir (Keklik, 1964, 69).

13 İnsanlığın ve insan düşüncesinin kadim problem alanlarından olan nefis, sözlük anlamıyla "ruh, can, nefes, varlık, zat, kişi, heva ve heves, insan, kan, beden, bedenden kaynaklanan süfli arzular" anlamlarına sahiptir. Kur'an'da ruh anlamında da zat ve öz varlık anlamlarında da zikredilen nefis, tasavvuf terminolojisinde olumsuz çağırışmla kullanılmagelmifitir. İnsan için kötülük kaynağı, insanı arzularının esiri yapan, insanın maddi ihtiras ve şehvetinin manevi tarafını hakimiyet altına alabilecek ve dolayısıyla mücadele edilmesi, köreltilmesi gereken bir şeydir. Sufi disiplini insanın kamil olma yolunda ilerlemesi gerektiğini hedefe koyduğundan nefsin terbiyesi/seyrü süluk anlayışı önemlidir (Uludağ, 2006, 526-528). Her ne kadar bu problem alanı belli bir insan idealinin gerektirdiği idealizmi taşıdığından nefsi bu derece kötü görmeye yol açmışsa insan yapısının ruh ve bedenden mürekkep varlığında kırılmalıkların mümkün olmasının tezahürünü görmek açısından önemlidir.

414). İnsanın bu yapısı sorumluluk sahibi olmasına kaynaklık eder (Çamdibi, 1985, 340-342). Kur'an insanın bu yapısını iki seviyede ele almaktadır. İlk seviye insanın maddi varlık olmasına karşılık gelen beşer olma halidir, diğer seviye ise bu beşerlik halini anlamlı hale getiren ruhsal faktörün de dahil olduğu insan kavramıdır (Düzgün, 2006, 11). İnsanın doğa ve doğaüstü ile ortak özellikleri barındıran yapısı, bu iki tarafın birbirleri ve ortaklığa sahip olduğu doğa ve doğaüstü ile ilişkisinin nasıl olduğuna dair problematikler düşünce adamlarının temel uğraş ve farklılaşma alanları olmuştur (Düzgün, 2007, 5)¹⁴.

Modernite, burada İslam geleneğinden hareketle izah edilen ve tüm kadim geleneklerde ortak özellikler barındıran insan telakkisinde kırılma yaratmıştır. Artık insanın önünde başta Tanrı olmak üzere tüm kutsalların yeri boşalmış ve yerleri insan ve insan tasarımlarınca doldurulmuştur. Modernitenin insan ve toplumu tanımlarken merkeze "ben" ve "akıl"ı alması bu sürecin temel dinamiğidir (Sarfati, 2009, 57, 62-64)¹⁵.

6. Türk Atasözlerinde İnsan Manzaraları

Modern ekonomik hayat, insanlık tarihinde ilk kez maddi gerçeklik dünyasında ekonomiyi, ekonomik beklentileri ve ekonomik düşünmeyi öne çıkararak insanı kendisine, topluma, tarihe, kültürüne, değerlerine yabancılaştırmıştır. İnsanın içinde bulunan kuvvelerden maddi cazibeye yönelik olan kuvveler belki de tarihte ilk defa bu ölçekte, maddi olmayan yönün ideal ölçülerini hiçe sayarak fiiliyata geçme şansı elde ederek insanlar ve toplumlar üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Ve bu hal hemen her insana isteyerek ya da istemeyerek, bilerek ya da farkında olmayarak sirayet etmiştir/etmektedir. Ancak bu durum insanlık tarihinde ve insan özelinde olmayan bir kodun ortaya çıkması olarak değerlendirilemez. Bu çerçevede, kapitalizmin insanı ve toplumu tahakküm altına almasını eleştirerek geçmişe romantik/nostalgik bakış açılarını ve yorumlarını beraberinde getiren değerlendirmeler, kapitalizmin insan ve toplum hayatında meydana getirdiği olumsuzlukları işaret etmek bakımından haklı olmakla birlikte, insanın ve toplumların tarihsel rolünü hesaba katmaması sebebiyle durum tespiti yapmaktan öteye geçememektedir. Şöyle ki tarihte insan ve toplumlar özneyi teşkil etmektedir. Tüm siyasi, ekonomik ve sosyal yapılar bu öznelere nesnesidir. Bu anlamda tarih boyunca farklı yapılar olması bu yapıların insanı ve toplumu iradesiz birer nesneymiş gibi etkilemesinden, yönlendirmesinden çok her yapının insan doğasında bulunan çok sayıda duygu ve düşünceyi kuvveden fiile geçirmesi ile oluşmuştur.

Yukarıda İslam düşüncesi ve tasavvuftan alıntı yaptığımız insan tanımlaması bu bakış açısını doğrular niteliktedir. İnsan özelinde, beden-nefis/ruh birlikteliği diğer tarafıyla mücadele alanıdır. Bu mücadelenin tarafları ve araçları bizatihi insanın kendi varlığında bulunmaktadır ve kültürlerde bu çatışmanın izleri vardır. Bu anlamda kapitalizm savunusu ya da eleştirisi insanı, bu tarafıyla değerlendirmenin içine sokmadıkça tartışma noksan kalmaktadır. Daha somut bir ifade ile homoekonomikus yeni bir insan türünü değil insanı homoekonomikusa dönüştürecek kuvvelerinin fiile geçerek galip gelmesini temsil etmektedir.

14 Bu haliyle insanın maddi varlığını temsil eden bedeni somut ve ruhu-duyguları-düşünceleri ile soyut taraflardan oluşan ve aradaki gerilimi "nefs" in sağladığı bir terkiptir. Bu haseple içinde bilkuve olarak maddi ve manevi kabul, istek ve ihtiyaçlar barındırır. İnsanın içinde bilkuve olarak bulunan bu özelliklerin bilfiil olarak hayat geçmesi maddi gerçekliğin bulunduğu imkânlar iledir. Din ve tasavvuf bile insanı ideal manada konumlandırmakla birlikte ideal ile gerçek arasında zor bir sürecin olduğu teslim etmektedir. Din ve tasavvuf ile iktisat bilimi kategorik olarak farklı alanlara ve yönelimlere sahip olsa da konusu insan olmak bakımından etkileşimin olması kaçınılmazdır.

15 İnsanın ben merkezci düşünce süreci ile kendini yeniden inşası iktisadi alanda çıkar güdüsüyle uyumluluk gösterir ve modernitenin insan tipolojisi başka bir ifade ile homo ekonomikusun kökenidir. Ekonomik birey rasyonel bireyin bir cüzüdüdür. İnsanın maddi kültürü büyük oranda ekonomi alanında oluştuğundan belki de mütemmim cüzüdüdür. Dolayısıyla modern zamanların insan anlayışı ile iktisat teorisinde neoklasik iktisatla birlikte kavramlaştırılan homoekonomikusu aynı kökten gelmektedir.

İktisadi zihniyet ve davranış tahlilleri insanın ve toplumların muhtelif hallerini ortaya koymada büyük önemi haizdir. Bu çerçevede Sabri Ülgener, iktisadi zihniyet araştırmasında edebiyat ürünlerini kullanarak Osmanlı insanın madde ve ekonomi karşısında tavrını tespit etmeye ve çözümlenmeye çalışmıştır. Ülgener'in bu denemeleri iktisat tarihçileri açısından kaynak çeşitliliğine kapı aralamak ve meselelere farklı açılardan yaklaşmak imkânını sunması bakımından çok önemlidir (Sayar, 2001a, 88-94).

Ülgener, çalışmalarında kapitalizm öncesi ve sonrası insan yaşayış ve davranışlarını irdelerken sadece maddi gerçekliğe bakarak hüküm verilemeyeceğini ifade ederek bunun delillerini zihniyet yansımalarından hareketle sunmuştur. İnsanın iç dünyasının tarihte zaman zaman "müessir" rol ifa ettiği vurgulayarak zihniyet yapılarının maddi gerçeklik ile ilişkide önemine değinmiştir (Ülgener, 2006a, 5). Bu yolda geçmiş dönemlerin bir anlamda zihniyet kalıntılarını barındıran sanat eserlerinin önemini vurgulamış, kaynak olarak dikkatlere sunmuştur. Şu halde sanat tarihi ve hassaten edebiyat tarihi bu anlamda iktisat tarihçileri için kaynak hüviyetine bürünmektedir (Ülgener, 2006a, 10-11). Bunları belirttiikten sonra Ülgener, halk ve divan edebiyatı ürünlerinden, halk edebiyatı ürünlerinin tekil ve somut vakıalarla irtibatlı olacağını ifade ederek dönemin umumi havasını yansıtacağı düşüncesiyle divan edebiyatı ürünlerine eğilmiştir. Ülgener, anlaşılacağı üzere iktisadi zihniyeti çözümlenmede divan edebiyatını esas kaynak olarak kullanmış ancak yeri geldikçe atasözleri başta olmak üzere halk edebiyatı ürünlerine de başvurmuştur (Ülgener, 2006a, 12). Bu çalışmada Ülgener'in metodu örnek alınmakla beraber divan edebiyatı yerine halk edebiyatı ürünlerinden atasözleri kaynak olarak kullanılmıştır. Modern ekonomik düzenin yaygınlaşması ve sürdürülmesi geniş halk kitlelerinin katılımıyla gerçekleştiğinden halk kültürü/halk edebiyatı bu arayışa cevap verebilir düşüncesi taşınmaktadır.

Halk edebiyatının toplumun daha geniş kesimlerince üretilen, yaşanan ve yaşatılan bir kültür sahası olması hasebiyle bu beklentiyi oluşturmaktadır. Bu makalede geniş bir dönemde ve alanda meydana gelmiş, farklı ürünleri ve çeşitli biçimleri olan halk edebiyatı ürünleri arasında atasözlerinden bu düşüncüyü test etmek için yararlanılmıştır.

Zira atasözlerinin anonimliği ile nesilden nesile aktarılan ve kabul görerek günümüze kadar ulaşma özelliği bu hazineyi toplumun bütün kesimleri itibarıyla ortak düşünce, tavır ve isteklerine dair "gösterge" olarak ele almayı sağlayabilir (Albayrak, 2009, 13-14, 21).

Dolayısıyla yukarıda ileri sürülen iddia, yani insanın sadece bir yönüyle değil muhtelif yönleriyle bir bütün olması özelliği, bu çalışmada Türk atasözleri üzerinden ele alınacaktır. Türk atasözleri incelenirken kaynak olarak Nurettin Albayrak'ın "Türkiye Türkçesinde Atasözleri" isimli çalışması gerek bu alandaki son çalışmalardan olması gerekse bu konuda yapılmış diğer çalışma ve derlemelere müracaat edilerek hazırlanmasından dolayı tercih edilmiştir. Bahsedilen çalışmadaki 20.000 atasözü taranmış, bunlardan toplumun ve insanların iktisadi zihniyetinin izlerini ihtiva eden ve mal, para, servet, mülk ve çalışma gibi temel iktisadi konulara ve bunların yansımalarına dair yorum yapmaya elverişli olan 400-500 atasözünü ayırmıştır.

Ayrılan bu atasözleri "dünya algısı", "yokluk/yoksulluk/fakirlik/açlık", "zenginlik/baylık/tokluk", "para, mal, çalışma", "değer", "bölüşüm", "pazar" ve "tüketim kültürü" gibi konulara göre sınıflandırılmıştır.

Bu atasözleri incelendiğinde görülecektir ki toplum, iktisadi konularda değerler üzerinden hareket edilerek geçici olan dünyayı önemsememe yolunda sözler ürettiği gibi, diğer taraftan

maddi gerçeklik söz konusu olduğunda menfaatinin peşinden koşmayı da meşrulaştıracak yansımaları sahiptir. Diğer noktalardan zenginlik-fakirlik üzerine olan sözlerde, zenginliği öven, fakirliği ve fakiri yeren sözler olduğu gibi, tam tersi yaklaşımlar da söz konusudur. Atasözlerinin söylendiği ve kullanılageldiği zamanların ekonomik şartları ve uğraşları hakkında da fikir verecek sözler ortadadır. Esasında fert olarak insan ve bir arada yaşamanın bir sonucu olarak daha karmaşık bir yapı haline gelen toplum hakkında bu göstergeler insan yapısının ve toplumsal ilişkilerin soyutlamacı bir anlayışla tek faktörlü izah edilemeyeceğinin bir başka delilini sunmaktadır bu atasözleri. Diğer taraftan da insan ve toplumun etkileşim içinde olduğu maddi-iktisadi çevre ile ilişkinin evrilebileceği boyutlar dikkat çekmektedir.

“Dünya algısı” kapsamında tasnif edilen atasözleri Türk kültür dairesinde yaşayan insanların yaşadığı dünyayı nasıl anlamlandırdığı ile ilgili söylenmiş sözlerdir. Fakat bu sözler ve bu sözlerin anlam dünyası iktisadi zihniyeti ve iktisadi meselelere bakışı tek başına yansıtmaz. Buradaki atasözleri insan hayatındaki inanılan değerler ve yaşanan gerçekler arasındaki çelişkide “inanılan değerler” merkezinde bulunmaktadır. Diğerleri ise ekonomik-maddi gerçekliğin diğer bir ifade ile kuvveden fiile geçmiş hallerin yansıması olması bakımından çeşitli ve maddeye bağımlıdır. Bu atasözleri, kişilerin ve toplumun evren tasavvuruna dair ipuçları taşımakta, buna; din, gelenek ve kadim inançlar kaynaklık etmektedir. Bu haliyle İslamiyet’in vazettiği ilkelerin kaynaklık ettiği çok açıktır. Bu anlamda ölüm, dünyanın geçiciliği ve ahiret düşüncesi temel kavramlardır. Diğer ilkeler bu noktaları çevreler (Albayrak, 2009, 275, 376, 377, 559, 744, 749):

“Bu dünya bir çarkifelektir aşk olsun çevirebilene./Bu dünya bir değirmendir, herkesi öğütür./ Bu dünya bir köprüdür, gelenler geçer./Bu dünya bir merdiven, biri iner, biri biner. /Bu dünya dört direk üzerine bir bina, ben yiyeyim sen yeme, ben iyiyim sen fena./Bu dünya iki kapılı handır, gelen bilmez, giden bilmez./Bu dünya yağlı kuyruk, aşk olsun tutana./Bu dünyaya kimse kazık çakmamış./Dünya, ahiretin tarlasıdır./Dünya bir değirmendir döner, insanoğlu bir fenerdir bir gün söner./ Dünya bir güvercinliktir; kimisi konar, kimisi göçer./Dünya dediğin bir sivri külah; o bırakır, öteki giyer./Dünya dediğin merdiven, inilir de çıkılır da./ Dünya ekin, Azrail orak; mahşer cihan, cennet-cehennem ambar./Dünya kafire cennet, mümine zindandır./Dünya kafirin cennetidir./İnsanın gözünü bir avuç toprak doyurur./Ölümden öte yol gitmez, mezardan öte sal gitmez./ Padişah olsan da taht senin değil, satın alsan da kul senin değil, emanete beslediğin can senin değil; a dünya senin nene/neyine gülsünler/güvensinler.”

Dünyanın faniliği ve yalanlığı/gerçek olmayışı üzerine kurulmuş bu sözler aynı zamanda insana dünyaya aldanmamayı, bel bağlamamayı ve amaç haline getirmemeyi öğütler. İnsanın böyle bir dünyada yaşaması ve hayatını idame ettirmesi için çalışması bir gerçekliktir. Fakat öğüt mahiyetinde olan atasözleri ile bu yaşayışın ve çalışmanın esasları tavsiye edilmiştir denebilir. Temelde ise Allah inancı gereği kişinin çalışmasına ve servetine güvenmemesi, tevekkül etmesi ve helal kazancı yeğlemesi vurgusu bulunmaktadır. Kişinin bu dünyada yaşarken dünyaya tamah etmeden, tevekkül içinde, helal yoldan geçimini temin etmesi “kanaat” kavramıyla özdeşleşmektedir. Bu tavsiye Allah düşüncesinin izlerini yansıtır (Albayrak, 2009, 141, 142, 211, 289, 375, 441, 502, 511, 559, 560, 591, 645, 716, 831):

“Allah çok verip azdırmasın, az verip gezdirmesin./Allah ilmi dileylene, malı dilediğine verir./ Aza kanaat eden, aç kalmaz./Aza kanaat eden çoğu bulur; çoğu arayan, açıkta kalır./Aza kanaat etmeyen, çoğu hiç bulamaz./Cennetin kapsını cömertler açar./ Dügünün borcuyla, Ramazanın harcını Allah kayırır./Ev alanla, evlenene Allah yardım eder./ Haram mal, bereket tutmaz./Haram malı ya yel, ya sel götürür./Haram tatlı, helal kıymetli./Helal kazanç ile yağlı pilav pişmez./

Helal mal zayı olmaz. /İnsanın en büyük varlığı kanaattir./İnsanın malı kendine düşmandır./İnsanoğlunun eti yenmez, gönü giyilmez; tatlı dilinden başka nesi var./Kanaat altın oluktur./Kanaat bitmeyen/tükenmeyen hazinedir./Kanaat büyük devlettir./ Kanaat gibi devlet olmaz./Kanaat, nefsin yularıdır./Kanaat, servettir./Kanatın tadını alan, şekeri ne yapsın./Kisb ile meşgul, Allah'a makbul./Kise tehi, din dürüst; mide tehi, ten dürüst./Namuslu insan zengin olmaz, ancak geçinir./Tevekkelin gemisini Allah yürütür./Tevekkelin tarlası bitken olur./Tevekkülün hazinesi tükenmez."

Ancak bunun kolay olmadığı böyle bir dünyanın kişiyi cazibesinden uzak tutmayacağı da vurgulanmaktadır. Bu cazibe ömrün tükendiğini bile fark ettirmemektedir. Zira bu kavga insanın dünya ile kavgasının kökeni olsa da atasözlerine göre insan tamah ettiği dünyaya yetişemez, yetiştim sandığı anda ölüm karşısına çıkar. Diğer bir deyişle ideal anlamda kurgulanan dünya, insan ve toplumlar için yaşama alanı olarak maddi zorluklar ve zorunluluklarla insanı karşı karşıya getirmektedir. Burada iktisadi gerçeklik problem alanları ile birlikte kendisini belirgin hale getirmektedir. Aynı zamanda bu atasözleri ile genel manada geçici dünya, ebedi hayat-ahiret karşıtlığı üzerine kurulan dengenin yanında bu sözlerin söylendiği ekonomik düzlemin kısıtlılıkları da göstermesi dikkat çekicidir (Albayrak, 2009, 362, 377, 378, 408, 564, 565, 773, 778):

"Dokuz günlük ömür için on günlük nafaka lazım./Dünya, tamah dünyasıdır./Dünyada tamah varken, dolandırıcı açlıktan ölmez./Dünyanın kavgası para üstüne./Elim ekmeğe yetti, tabut kapıda bitti./İş düzelir ömür azalır (biter), sac düzelir, hamur azalır (biter)./İş düzelir, ömür biter, is tava gelir, kömür biter./Saltanat dedikleri ancak cihan kavgasıdır./Sekiz gün yaşamak, dokuz gün çalışmak./Sekiz günlük ömre, dokuz günlük azık gerek./Sekiz günlük ömür için, dokuz gün çalışmak gerek."

Dünya, yukarıda ortaya konulan atasözleri çerçevesinde algılanırken toplum içerisinde iktisadi olarak zenginlik ve fakirlik olguları üzerinden iktisadi gerçeklikle daha yakından temas sonucu doğan tanımlamalar söz konusudur. İnsan toplum içinde iktisadi açıdan temelde ikili bir ayrıma tabi olmuştur: zengin ve fakir. Kişinin ekonomik durumu bir toplumsal grubu meydana getirir. Türk atasözlerinde açlık; yoksulluk ya da yokluk halini belirten bir isim olarak kullanılmıştır. Açlık/yoksulluk halleri kişinin içinde bulunduğu psikolojiyi yansıtmaları bakımından temel meselelerden biridir. Buna göre yokluk hem bir iktisadi durumu hem de bir ruh halini yansıtır. Zira yoksul kimse dünyayı ve çevresini yoksulluğu üzerinden anlamaktadır. Dünya herkes için aynı anlama sahip olarak telakki edilirken, dünyanın zengin ve fakir kesimlerince görülmesinde farklılıklar vardır. Yoksulluk ve yokluk bu anlamda kişinin hayatla irtibatında temel bir belirleyici olarak meydana çıkmaktadır (Albayrak, 2009, 88, 90, 394, 642, 803):

"Acıkan doymam, susayan kanmam sanır./Aç doymam, çıplak donanmam der./ Aç doymam, tok acıkmam sanır./ Eksiksiz (ekmeksiz) ev, yoksulsuz köy olmaz./Susayan kanmam sanır, acıkan doymam sanır./ Kimi inci ayıklar, kimi bir lokma ekmek sayıklar."

Tespit edilen bu atasözleri iki yönlü özellik gösterir ve toplumda var olan zengin-fakir ayrımına işaret eder. Şöyle ki zengin ile fakir arasında hayata bakış açıları bakımından her kesimin kendi haletiruhiyelerini gösteren farklı yansımalar bulunur (Albayrak, 2009, 89, 92, 95, 899):

"Aç ne bilir tokun halini, tok ne bilir açın halini./Acın amanı, tokun imanı olmaz./Açın imanı olmaz./Yokluk görülmeyince varlığın kadri bilinmez."

Zengin ile fakirin birbirlerine bakışlarındaki farklılık aslında zengin ile fakire toplumun bakış açısının izlerini taşır ve toplumda zengin-fakir ayırımına ve insanların zengine ya da fakire göre davranışlarını nasıl düzenlemeleri gerektiğine dair tavsiyeler aşağıdaki atasözlerinden izlenebilir. Kişinin varlık durumuna göre karşı tarafa davranışında menfaat duygusunun izlerini görmek mümkündür. Varlıklı olma hali kişiye avantajlar elde ettireceği gibi, bu kişilere yaklaşan kişilere de fayda temin edecektir. Fakat diğer taraftan düşmanlık, kıskançlık ve pek çok olumsuz duruma da kaynaklık edebilir bu hal. Ancak yoksun ve yoksulluğu anlamamak gibi bir durum söz konusudur (Albayrak, 2009, 89, 90, 91, 175, 451, 457, 631, 834, 914):

"Aç aslandan, tok domuz yeğdir./Aç ile arkadaş olma, yemem der de sömürür./ Aç ile çıplak kudurgan olur./Aç, aç ile yatınca, arada dilenci doğar./Aç ile dost olayım diyen, peşinen karnını doyursun./Asile dokun geç, fukaradan sakın geç./Fakiri dövmektense, üstünü yırt./Fukaradan sakın geç, devletliye dokun geç./Fukaranın başı ucunda oturmaktan, zenginin ayağı ucunda ölmek yeğdir./Kırk fakir dostun olacağına, bir zengin dostun olsun./Tok, aç a ufak doğrar./Tok, açın halinden anlamaz./Zengin olana kölesi bile düşmandır./Zengine dokun geç, züğürtten sakın geç."

Yukarıda sıralanan atasözleri yoksullar için bu kişilerden maddi yetersizliklerinden dolayı zenginlere yük oluşturabilecekleri düşüncesiyle uzak durulmasını öğütlemektedir. Bunun yanında bu keskinlik göz önüne alınarak yoksulluktan çıkılabilir mi, yoksa fakirlik bir kader midir sorusu da akla gelmektedir. Bu inceleme kapsamında karşılaşılan aşağıdaki atasözleri fakirliğin bir kader olduğu inancının var olduğu şeklinde yorumlanabilir (Albayrak, 2009, 295, 451, 457, 458, 900):

"Çalışmakla zengin olunsaydı, eşeğin semeri altın olurdu./Fakir oyuna çıkınca, davul patlarmış./Fakir tezeğe çıkmış da, sığır suya sıçmış./Fukaranın eştigi kuyudan su çıkmaz./Fukaranın tavuğu iki günde bir yumurtlar./Fukara zenginin davuludur./Yoksulun işi, muhallebi yerken kırılır dişi./Yoksulun öküzü yorgun olur."

Bu örneklerde görüldüğü gibi fakirlik bir sarmal gibi yoksul kimseleri sarmakta ve en tahmin edilemeyecek durumlarda bile kişiye ayak bağı olabilmektedir. Fakirin zengin olma durumu bu anlamda zordur, zenginleşse bile geçmişin izlerini üzerinde taşır. Geriye umut kalır, umut belki de yoksul kimsenin hayata tutunma sebebidir; ama atasözlerinde görüldüğü kadarıyla bu da boşuna bir bekleyiştir (Albayrak, 2009, 265, 451, 845, 851, 900):

"Bir zengin fakir olursa, kırk yıl zenginlik; bir fakir zengin olursa kırk yıl fakirlik kokar./Fakire, şükür demek düşer./Umut, fakirin ekmeğidir./Umut hayatın sermayesidir./Umutla geçinen, açlıkla ölür./Ümit ile kanaat eden aç kalır./Ümit/Umut kalacağına emek kalsın./Yoksul bayıtsa, çanağı bayıtmaz."

Fakir ile zenginin davranışlarının toplumca kabullenilmesi ya da yerilmesi bile zengin ya da fakir olma hallerine göre farklılık arz etmektedir. Zenginlik meşruiyet kaynağı olabildiği gibi, fakirlik bir anlamda hak etmeyişi olarak algılanmaktadır. Toplum bu konuda ikiyüzlü davranabilmektedir (Albayrak, 2009, 202, 451, 458, 900):

"Ayağın çarıklyken incelme./Fakire itibar yoktur, hemen izzet olur baya. /Fakire nereden aldın?, zengine sağlıklı giy derler./Fakirin hastası, zenginin fahişesi sorulmaz. /Fakirin hastasıyla, zenginin kahpesi aranmaz. /Fukaranın hastası, zenginin orospusu geç duyulur. /Yoksul danışmentin/bilginin sözü geçmez."

Zenginlik üzerine söylenmiş atasözleri fakirlik başlığı altında sıraladıklarımıza benzer şekilde, toplumun zengin ve fakir ayırımına dayalı bakış açısı ile zengine ve fakirlerin kendi içinde ve birbirlerine karşı bakış açılarını örnekleyen özellikler sunmaktadır. Bir kimse zengin oldukça kusurları hoşgörülebilir olmakta, fakir oldukça ise kusur olmayan şeyler bile eksiklik olarak değerlendirilebilmektedir. Varlıklı kimselerin avantajı hem ekonomik olarak hem de toplumsal olarak daima ön plandadır. Bunun ifadesi olmak üzere aşağıdaki atasözleri dikkat çekmektedir (Albayrak, 2009, 913-915):

“Zengin giyse, “sağlıcaklan”; fakir giyse “nerden buldun ki?” derler./Zengin ölürse mezarına taş dikilir, züğürde çalı nişan edilir./Zengin olsa/olursa hoppa, fakir olsa/olursa kahpe derler./Zengine “hayırlı olsun”, fakire “Allah versin” derler./Zenginin fahişeliği, fakirin ölüsü duyulmaz./Zengin buldu mu mübarek ola, fakir buldu mu nereden bula./Zenginin ayıbı, fukaranın hastalığı meydana çıkmaz./Zenginin boku kokmaz./Zenginin karısı kırık severse çabuk unutulur, fakirin karısı kırık severse tefe konur çalınır.”

Zengin ile fakir arasındaki ayırımın çocuklarınca da miras alındığına dair işaretler gözlemlenebilir. Bu sebeple yoksulluk ve varlıklı olmak bir toplumsal kesime mensup olmanın bağımlılıklarını doğurur (Albayrak, 2009, 451, 457, 458):

“Fukara ya kız doğurur ya oğlan; zengin ya hanım doyurur ya bey./Fakirin akli olsa, fakir olmaz./Fakirin çocuğu, zenginin atı kıymetli olur./Fukara aşı dolanır, zengin işe./Fukaranın mumu yanar, zenginin hesabı görülür./Fukaranın danası öküz gibi çalışır./Fakir zenginin malını hesap ederken, bir kütük çıra yakmış.”

Kişinin zengin veya fakir olma hali davranış kalıplarını da belirlemektedir. Bu haller kişilerin çocuklarına ve aile yapılarına da sirayet eder (Albayrak, 2009, 913-915):

“Zengin acıkınca, fakir bulunca yer./Zengin aklını tartar, fakir işini satar./Zengin alma, buyuramazsın; fakir alma, doyuramazsın./Zengin çocuğu aş diye, fakir çocuğu iş diye kalkar./Zengin çocuğu tez büyür./Zenginin çocuğu “iş iş”; fakirin çocuğu “aş aş” diye kalkarmış./Zenginin dili yüğrük olur./Zengin, fakir düşse de kırık yıl zenginlik kokusu çıkmaz./Zenginin horozu bile yumurtlar.”

Açlık/yokluk durumu insan davranışına etki eden temel dinamiklerden biri olarak karşımıza çıkar. Gerek davranışın kaynağı gerek de tercihlerin yapılmasında etken olan açlık/yokluk durumuna dair aşağıdaki sözler dikkat çekicidir (Albayrak, 2009, 95, 96, 451, 542, 567, 678, 900, 912):

“Açlık, sofuluğu bozar. /Açlık adama oyun öğretir./Fakirlik ateşten gömlektir./İşsizlik, aşızlık getirir./İhtiyaç, ateşten gömlektir./Kurdu ormandan açlık çıkarır./Yokluk bel kırar, zihin yorar./Yokluk taştan katı, ölümden kötü./Yoksulluk ateşten gömlektir./Zaruret kapıdan girerse, şeriat bacadan çıkar. /Zaruret insana her şeyi yaptırır.”

Bunların yanında kişinin fakir ya da zengin olmasına onurundan ve insan olmasından daha fazla önem vermeyen bir yaklaşımla ve bu hallerin temel belirleyiciler olmadığını savunarak söylenmiş sözler de vardır. Atasözlerinin toplumdaki bütün kesimleri ve yaklaşımları göstermesi bakımından önemli olması buradan kaynaklanmaktadır. Bu sebeple, zenginlik-fakirlik durumlarına göre yapılan bu gözlemlerin insan gerçeğini tamamiyle açıklamakta ve anlamlandırmakta yetersiz kalacağını, açlık ya da tokluk durumlarının tam tersi sonuçlar doğuracağına dair yorumlamalar

bulmak mümkündür. Dünya algısı bahsinde değinildiği gibi toplumsal yapıda farklı zümreler ve bu zümrelerin kendi bakış açılarını yansıtmak üzere söylenmiş sözler olabileceği gibi, zümrenin içinden söylenmiş sözler olması da muhtemeldir. Bunların yanında genel bakış açısını yansıtmaması bakımından ve bu zümrelerden birine mensup olmadığı anlaşılan kişilerce de söylenmesi muhtemel olan genel prensipleri ifade eden atasözleri de vardır (Albayrak, 2009, 89, 93, 97, 195, 451, 914):

"Acından ölmüş yok, tokundan ölmüş çok./Adam adamdır, olmasa da pulu; hayvan hayvandır, atlardan olsa da çulu./Aç yatmak, borç ile karın doyurmaktan yeğdir./Atlas da giysen bezini unutma./Fakirlik ayıp değil, tembellik ayıptır. Zengin olup da hiç tok, fakir olup da hiç aç yok./Zengin yer baklava, güllaç; fakir yer bulgur, bulamaç; sabah kalkar ikisi de aç./Zengin ister dünyayı tutam, fakir ister peşinden yetem."

Fakat yine genel yaklaşım itibarıyla varlık ya da zenginlik, fakirlik ve açlıktan yeğ tutulmuştur. Bu anlamda yokluk problem ve huzursuzluk kaynağıdır (Albayrak, 2009, 834, 835, 855, 856, 857, 915):

"Tok aslandan korkma, aç kediden kork./Tok it, aç beyden iyidir./Var varlatır, yok söyler./Varlık barıştırır/seviştir, yokluk dövüştürür./Var, adama oyun öğretir./Var eli titremez./Var evi, kerem evi; yok evi, verem/dert evi./Zengin iki dünyası da mamurdur./Zengin kefeni dokuz kattan sarılır, züğürdün gömleğine yama bulunmaz."

Dikkat edilirse bu analizde gerek her bir başlık altında gerek de genel olarak ve hatta bazen aynı konu üzerinde farklı eğilim ve yorumları barındıran sözler vardır. Bu, atasözlerinin bir halk kültürü ürünü olarak kendi özelliklerinden kaynaklı bir durum olduğu gibi esas olarak insan ve toplum ile ilgili bir durumun tezahürüdür. Bu da tarihte olduğu gibi insan ve toplum ilişkilerinde de doğrusal ve determinist bir irtibat biçiminden çok bilfiil ve bilkuvve terimleri ile ifade edilmeye çalışılan, maddi gerçeklikle karşılıklı ilişkide insan yapısında bulunan muhtelif hallerin tezahür etmeleriyle ilgili bir özelliktir.

Buraya kadar tümünden gelerek ele aldığımız atasözlerini soyuttan somuta bir çizgide ilerleyerek daha somut işaretler yakalanabileceği düşünülen maddi hayatta ve ekonomide bizatihi somut çağrışımlar yakalamaya imkan tanıyan para, mal ve servet ile ilgili söylenmiş atasözleri ile devam edilecektir. Para, iktisadi tarafların ve muamelelerin bağdaştırıcısı olarak atasözlerinde önemli yer tutmuştur. Bunlardan ilki paranın ekonomik ve sosyal hayattaki fonksiyonuna ve sahip olduğu etki ile insanların paraya bakış açısına dair olanlardır (Albayrak, 2009, 120, 201, 250, 276, 626, 755, 756, 757, 758, 759, 842):

"Akçe adama akıl öğretir./Ay aptal, ay derviş, akçe ile biter her iş./Bir akçenin bitirdiğini, eller bitiremez./Bugün bir akçe, yarın bir derdi sarar./Keseye danış, pazarlığa sonra giriş./Para adama akıl öğretir./Para akıl öğretir, esvap yürüyüş./Para dağları yol, ovaları bedesten eder./Para giyinmeyi, giyim yürümeyi öğretir./Para ile dağlar, gülistan olur./Para parayı kazanır./Para parayı çeker./Paralı yansar, parasız gevşer./Paranın anası iştir./Parasız erkek, odunsuz ocak./Pazara parasız, mezara imansız girilmez./Parasız pazara, kefensiz (imansız) mezara gidilmez./Ufacık, nalçacık her işi bitirir akçacık."

Para için söylenmiş bu atasözleri bir yanıla paranın ve paraya sahipliğin gücünü de yansıtmaktadır. Bu güç, diğer yönüyle bir statü göstergesidir. Toplum içinde ona göre bir yer kazandırır. Toplumun paralı insana bakışı da bu şekilde ortaya çıkmaktadır. Ekonomik hayatta

paranın işlevi malumdur. Para durumunu tespit ve teyid eden atasözlerine bakıldığında hem paranın bizatihi ekonomideki yerine dair hem de paraya sahip olanların kazandığı avantajlı duruma dair pek çok örnek sıralanabilir (Albayrak, 2009, 101, 120, 150, 151, 412, 756, 757, 758, 855):

“Adamı adam eyleyen paradır, parasız adamın yüzü karadır./Akçalı adamdan dağlar korkar./Altın kılıç, demir kapıyı açar./Altını olanın, kulu çok olur./Altın, ahiret kapısından başka her kapıdan içeri girer./Elinde var ise pulun, her alem kulun; elinde yoksa pulun, cehennemden geçer yolun./Para insanı ipten kurtarır./Para, para kazanır; yahşi yiğit bel teper./Para kimdeyse, yürek de onda, bilek de./Para parayı kazanır, koç yiğit kendisini yorar./Paralıya “beli”, parasıza “deli” derler./Paralı adamdan bela da (dağlar bile) korkar./Paran varsa cümle alem kulun, paran yoksa tımarhane yolun./Parası olanın halısı Bağdat’tan gelir./Parayı domuzun boğazına takmışlar da, “domuz ağa” diye çağırılmışlardır./Parayı veren düdüğü çalar./Var ise pulun, olurlar kulun; yok ise pulun, kapıdır yolun.”

Peki her kapıyı açan para her şey midir? Diğer bir grup atasözü ise paranın her şey demek olmadığını vurgular mahiyettedir (Albayrak, 2009, 521, 756, 757).

“Her şey para ile, namus ar ile alınır./Para dediğin el kiri./Para ile dost bulunmaz./Paranın çoğu da yoğu da ahlaki bozar./Para kazanılır ama, sağlık kazanılmaz.”

Paranın yol açtığı olumsuzluklar da atasözlerinde konu edinilmiştir. Paranın insanı cezbedeci tarafının da vurgulandığı atasözleri arasında bu olumsuzluklar açıkça dile getirilmiştir (Albayrak, 2009, 756, 758):

“Para anayı kızdan, kaşı gözden ayırır./Para azdırır, minder kızdırır./Para ile mevki kazıktır, kimse üzerine oturamaz./Para şıkırtısı, gelin kıkırtısı gibidir./Para şıkırdarsa, yüz güler./Para kazanmak kolay, tutmak zordur./Parayı zabt etmek, deliyi zabt etmekten zordur.”

Türk atasözlerinde “mal” kavramı servet, mülk, zenginlik ve refah anlamlarını ifade eder mahiyette kullanılmıştır. Bu itibarla para konusunda gruplanan atasözlerine benzer bir şekilde gruplama yapmak mümkündür. Aşağıdaki atasözlerinde “mal” nedir, nelere kadirdir sorularının cevapları olduğu gibi, servet sahipliği olumsuz özellikleriyle de ifade edilmiştir (Albayrak, 2009, 695-697):

“Mal malamatı/melameti örter./Mal, malı kazanır./Mal, malın pezevenği./Malı çok olanın kolu uzun olur./Mal canın yongasıdır./Mal gerek, mansıp kazandırır./Mal adama hem dost, hem düşmandır./Mal fitnedir./Mal gider, malamat kalır./Mal ile insan, insan olmaz./Mal insan için güvenilen istinatgah değildir./Mal insana düşmandır./Malı olan gözünün teki ile uyur.”

Ne var ki servet/mal sahibi olan kişilere toplum nazarında hep öncelik ve itibar gösterilmektedir. Servet sahibi olmanın toplumsal düzende ayrıcalıklı bir yeri vardır, daima itibar edilmiştir (Albayrak, 2009, 697):

“Malı olana, “beli, bes” derler, malı olmayana sesi kes derler./Malı olanın dayısı da teyzesi de olur./Malı olmayanın dostu olmaz./Malı ongun olanın, adı angın olur.”

Servet sahibi olmanın zengin kişilerde meydan getirdiği karakter özellikleri ve yol açtığı tüketim eğilimleri üzerine de atasözleri söylenmiştir. Bu atasözlerinde zengin/fakir kültürünün

haller değişse bile etkisinin görülmeye devam ettiği tespitleri de vardır (Albayrak, 2009, 164, 503,534, 538, 552, 580, 847, 887):

“Arasta iti, davara gitmez./Harman döven öküzün ağızı bağlanmaz./ Hizmetkardan ağa olsa, ahırı yıkar sesiyle; beslemeden hanım olsa, hamamı yıkar tasiyla./Ihlamurdan odun olmaz, hizmetkardan kadın olmaz./İnek fakirlik, koyun zenginlik, yılkı gösteriştir./Kaba ağacın gürlemesi dal ile, koç yiğidin övünmesi mal ile./Yenice bay olanlar, kimsenin selamını almaz./ Uşaklıktan efendi olan, kürsü yıkar ses ile, hizmetçilikten hanım olan, kurna yıkar tas ile.”

Kişisel menfaat de atasözlerinde görebileceğimiz yansımalarındandır. Burada kişinin kendi çıkarını gözetmesi açık bir şekilde ifade edilmiştir (Albayrak, 2009, 285, 382, 472, 595, 636, 644, 648, 673, 676, 709, 731, 831, 860):

“Camiden fırın yakın, ağızdan burun yakın./Camiden fırın yakın, kardeşten karın yakın./ Düşmanın kim demişler?,” “Mesleğimin sahibi” demiş./Gerek derviş, gerek keşiş; para ile biter her iş./Kâr mı tatlı, yâr mı tatlı? Evvela kâr, sonra yâr./Kıtlıkta satıcıya, bollukta alıcıya Allah insaf versin./Kimse sağlamadığı ineğin önüne ot atmaz./Kişinin yoldaşı, para kesesidir./Köylü birbirine düşmezse, Osmanlı mihla yiyemez./Kulaktan burun yakın, kardeşten karın yakın./Miras “nereye gidiyorsun?” demişler, “esip yağmaya, sürü savurmaya” demiş./Oğlun evlenmeden “çocuğum var” deme, miras bölünmeden “kardeşim var” deme./Tımar sipahisi züğürtledikçe, eski defterleri yoklatır./Verme malın verisiye, akar gider Karasu’ya; baş yarılır, kol kırılır, sulh ederler yarısına.”

Atasözlerinde bu sözlerin oluştuğu ekonomik çevrenin ve bu çevredeki üretici kesimler ve tüccarlar ile bunların ekonomik davranış özellikleri, beklentileri hakkında yansımalar da vardır. Bu sözlerde Türk toplumunun üretim faaliyetlerinden tarım, hayvancılık, zanaat ve ticarete bakışının izlerini de görülebilmektedir. Bu kapsamda tarım ekonomisinin temel üretici faktörleri olan çiftçilik ve hayvancılık hakkında söylenenler aynı zamanda dönemin ekonomik yapısına ve işleyişine dair özellikler barındırır (Albayrak, 2009, 200, 257, 277, 294, 295, 302, 340, 349, 390, 471, 565, 566, 583, 657, 673, 674, 697, 700, 701, 713, 715, 744, 757, 764, 772, 773, 774, 784, 817, 829, 842, 851, 854, 865, 866, 882, 911):

“Avrat nikahla, tarla tapuyla zapt olunur./Bir dönümün verdiğini, bir bey vermez./Buğday ile koyun, gerisi oyun./Çalışan kazanır./Çalışmak ibadetin yarısıdır./Çiftçi gittiği kadar, koyun güttüğü kadar./Çiftçi isen nadası üçle, koyuncu ise ağılda kışla./Çiftçinin karnını yarımişler kırk tane gelecek yıl çıkmış./ Devlet oğul, mal tahıl, mülk değirmen./Denizin menfaatinden, karanın selameti yeğdir./Ekin ekme eğlenirsin; bağ dikme bağlanırsın; çek deveyi, güttü koyunu gündün güne beylenirsin./Ekinci kırkı yılda biter, bezirgan kırk günde./Gençlikte çalış kazan, yaşlılıkta kur kazan./İşi olmayan aşu olmaz./İşi olmayan şeytan kuyruğu ile oynarmış./İşin iyisi altı ayda çıkar./Kadın, erkeğin eşidir; Kâr, zararın kardeşidir./Korkak bezirgan/tüccar ne kar eder ne zarar./Köy yeri, bey yeri; şehir yeri, zehir yeri./Köyde el gayreti, ilde köy gayreti./Köylü piçikten, şehirlî buçuktan zengin olur./Malın varsa başında, kayığın varsa kıkında bulun./Mart ile mayısta yağmur yağarsa, sabanını gümüşler./Mart yılın kırığını doğrultur, yıl martın kırığını doğrultmaz./Mülk değirmendir, davara koyundur, devlet oğuldur./Nadası üçledim, ekini güç işledim./Nadası üçle, ekini işle./Nadası üçle, ambarı eşle./Öküzü olana borç verirler./Öküz ölür, çift kalır; eşek ölür, yük kalır./Paran çoksa keçiye ver geçir, arıya ver uçur./Rençber kırk yılda, tüccar kırk günde kazanır./Rençber olanın avradı öküz koşan olur./Rençberin ambarı yağmurla dolar./Rençberin geçimi danadan biçikten; esnafın geçimi birden, buçuktan./Rençberin kedisi bile dışı

olmalı./Rençbersen üçle, çobansan yaylanda kışla./Sakla samanı, gelir zamanı, sakladım samanı yaptırdım bu hanı./Saman olmayınca, somun olmaz./Sanat altın bileziktir./Sanatın hırsızlıksa da iyi tut./Sermayen bir yumurta ise taşa çal./Sermayesiz zindan açılır, dükkan açılmaz./Tarlada izi olmayanın, sofrada izi olmaz./Tarlayı pıtırak, insanı/çerçiyi oturak mahveder./Terlemeden mal, hırlamadan can alınmaz./Uçar kuşun olmasın, döner taşın olsun./Üreyen mal, maldır; gerisi masaldır./Vakitsiz yağan yağmur, ihtiyarlıkta gelen servete benzer./Yazın ağaç dibinde oturan, kışın taş dibinde oturur./Yağmur yağarsa ineği sat, öküzü al; yağmur yağmazsa öküzü sat, deveyi al./Yağmur yağarsa tarladakinden, yağmur yağmazsa ambardakinden kazanılır./Zarardan korkan, kâr edemez.”

Yukarıda sıralanan atasözleri çiftçi ve hayvancılıkla uğraşan kesimlerin hayat şartlarına ve dahil oldukları üretim yapısının özelliklerine dair yansımalar barındırırken, tarımsal ve hayvansal üretim faaliyetinin zorluğu, tabiat şartlarına bağıllığı ve fazla getiri getirmemesi yönlerinin de öne çıkarıldığını söylemeliyiz. Bir diğer taraftan ticaret ve alışverişi daha az zahmetli ve para kazanma imkânı olan bir alan olarak toplumca kabullenilmiştir. Çalışma faaliyeti ve ticarete dair söylenmiş atasözlerinden ortaklıklara çalışma hayatında nasıl bakıldığı bu incelemede değineceğimiz diğer tespitlerdir. Bu tespitler arasında özel mülkiyet ve kamu mülkiyetine dair bakış örneklerini görmek mümkündür. (Albayrak, 2009, 180, 200, 243, 709, 713, 737):

“Aşıklık ile mülk, ortaklık kabul etmez./Avrat malı, kapı mandalı./Avrat malı kapı tokmağı, girenken de çıkarken de alın çatına değer./Beylik bağdan koruk yiyen köpeğe döve döve pekmez sıçtırmırmış/Miri malı balığın kılıçığı boğazda kalır./Miri malı deniz, yemeyen domuz./Miri çeşmeden su içme./Mülk ortaklık kabul etmez./Ortak inekten, başına buzağı iyidir./Ortak kazan kaynamaz./Ortak mal, ortada kalır./Ortak malda hayır yoktur./Ortaklık iyi olsa, iki adam bir avrat alır.”

Ekonomi kültürü diye adlandırabileceğimiz, toplumun ekonomik olay ve olgulara karşı yaklaşımları pazar, bölüşüm ve tüketim kültürü anahtar kelimeleri çerçevesinde değerlendirilebilecek yorumları da atasözlerinde takip etmemiz mümkündür. Bunlardan tüketim nesnesinin kişi üzerinde meydana getirdiği etkiler, gösterişçi tüketim ve harcama hakkında tutumları izleyebiliriz (Albayrak, 2009, 98, 106, 110, 199, 241, 243, 269, 274, 284, 291, 342, 494, 562, 594, 732, 790, 861, 896, 889):

“Adam eşeğinden, kadın döseğinden belli olur./Ağa borç eyler (eder), uşak harç(eyler)./Ağalar, tavşanı araba ile avlar./Ağalık vermekle, yiğitlik vurmakla./Avradın yediği, giydiği gibi olsa vay o kişinin haline./Bey olagör (olursan), sana kul eksik olmaz./Bey aşu borç, düğün aşu ödünç./Beylik vermekle, yiğitlik vurmakla./Borca alınmış et, kemikli olur./Böğürtlen büyümüş bağ oldum sanmış Yörük/Türk/Kürt ata bindim, bey oldum sanmış./Cahili ata bindirmişler, bey oldum sanmış./Cömert derler maldan ederler, yiğit derler candan ederler./Beyin cimri olanından, köpeğin tok olanı yeğdir./Güzellik ondur, dokuzu dondur./İstanbul’dan gelen eşek kırk gün at gibi gezer./İstanbul’a giden eşek kırk gün anırır./Kapını Türke, sırtını kürke alıştıрма./Oğlun mu var, yemeden kal; kızın mı var giymeden kal./Sipahiyi sof, Türkü pabuç cimri eyler./Ya dağ eteğinde, ya bey eteğinde./Yiğit diye diye insanı candan ederler, cömert diye diye insanı maldan ederler./Yersen şanın artar, yemezsen malın.”

Bedavacılık sorunu, genelde dini zümreleri hedef alarak ifade edilmiştir. Diğer taraftan ekonomik olarak önce hareket edenlerin avantajlı durumlarına da işaretler görülebilir (Albayrak, 2009, 326, 462, 561, 794):

"Darına domuz dadanmasın, evine şeyh./Gavurun tembeli keşiş, Müslümanın tembeli derviş olurmuş./İslam'ın arsız derviş, gavurun arsız keşiş olur./Sonradan gelen, yurdun iyisine konar./Sonradan gelenin evi uç olur, tarlası kıraç olur."

Türk atasözleri üzerinden yaptığımız bu incelemede son olarak toplumda pazar, fiyat, değer, borç-alacak ve birikim ile ilgili iktisadi konulara bakışlara dair de yansımaların görüleceği sözler şu şekilde sıralanabilir (Albayrak, 2009, 152, 162, 165, 254, 261, 269, 270, 317, 505, 522, 527, 549, 561, 567, 618, 693, 695, 697, 721, 750, 756, 773, 860, 900):

"Altını saklamak hüner değil, kuruşu saklamak hünerdir./Altının kıymeti azlığındandır./Altının kıymetinin çok olması, nedretindedir./Ar insana, kâr hayvana yakışır./Ar eden, kâr etmez: hakkıyla kazanç elde edebileceği bir işi yapmaktan utanan bir kimse ihtiyaçlarını zamanında gideremez./Arı gibi eri olanın dağ gibi yeri olur./Bir dirhem gümüşün üstünde oturmaya bin (bir) kantar göt gerek./Bir malın iyisi tek, kötüsü çok alınır./Borca baylık, bir aylık./Borca için iki defa sarhoş olur./Borçsuz çoban, yoksul beyden iyidir./Çürük baklanın kör alıcısı olur./Hasis zengin, ücretsiz hazine bekçisidir./Her şeyin paahasını azar bilir./Her şeyin kıymeti nedretindedir./Herkesin akli bir olsaydı, pazar kurulmazdı./İlim, sahibine dost; mal, sahibine düşman kazandırır./İpliği Pazar bilir, ölüyü mezar./İpliğin iyisi pazarda, insanın iyisi mezarda./İşten artmaz, diştten artar./Kefensiz mezar, parasız çarşı olur mu?/Lezzet, her şeyin azındadır./Mal istersen bedeninden, evlat istersen belinden./Malın bekçisi sadakadır/zekattır./Malın fiyatını pazar keser./Malın mal olacağına, pazarın Pazar olsun./Malın kıymetini azlığı artırır./Ne mal iledir ne sal iledir, beyim ululuk kemal iledir./Ölüyü mezar, ipliği Pazar bilir./Para buçuktan, öküz biçikten olur. Saman pazarında mücevherin kıymeti olmaz./Vermekle mal tükenmez./Yoktan çıkmaz, pekten çıkar./Yoksula veren, Mevla'ya ödünç verir."

Sonuç

Yerleşik iktisadın temel varsayımlarından "homoekonomikus"un gerçekliğinin sorgulanmaya çalışıldığı bu incelemede ilk çıkış noktası, homoekonomikus tiplemesinin insanı ve toplumu anlamada noksanlıklar ihtiva etmesinin de ötesinde iktisadi parçası olduğu toplumsal hayattan koparak onun bir hesap tekniği olarak anlaşılmasına/anlatılmasına zemin hazırladığı sorunudur.

Fakat bu sorun, ekonomide yaşanan gelişmelerin, özellikle de kapitalist ekonomilerin sunduğu sınırsız tüketim imkânlarının sayesinde, insanın homoekonomikusa indirgenemeyeceği eleştirisini haksız çıkaracak şekilde, insanları ve toplumları salt ekonomik faaliyete, bireysel çıkara ve bencilliğe düşürdüğünün de hesaba katılmasını engellemelidir.

Karşımızda iki cepheli bir problem vardır; biri liberal iktisat teorisinin temellerinden olan bu tiplemenin gerçeklikten kopukluğu fakat diğer taraftan kapitalist ekonomik sistem ile gerek gelişmiş ekonomilerde gerekse bu ekonomileri örnek alan gelişmekte olan ekonomilerde insanın homoekonomikusa dönüşerek bu tipolojinin gerçek hale gelmesidir.

Bu tartışma alanında disiplinler arası yaklaşımla "insan kimdir?" sorusunu yönelterek farklı bir pencere açmak mümkündür. Zira ister destekleyici mahiyette ister eleştirel mahiyette bu kavramlaştırmaya yapılan yorumlar insanı bütün yönleriyle ele almamak eksiğiyle maluldürler. Klasik dinî ve felsefî insan tanımlamaları göstermektedir ki insan, sadece homoekonomikusa indirgenemez; ama insanda bu istidadın olduğu da inkâr edilemez.

Bu tespitin teyidi için Türk halk edebiyatı ürünlerinden atasözleri incelenen konu çerçevesinde taranmıştır. Sonuçta ortaya çıkmıştır ki insan, yapısı gereği modern tanımlamalarda parçalı olarak kavramlaştırılan, bunlardan birisi de homoekonomikus olan tüm tanımlamalara kaynaklık edecek potansiyele sahiptir.

Bu potansiyel insanın hayatı yaşarken içinde bulunduğu dış dünya ile etkileşime bağlı olarak kuvveden fiile çıkmaktadır. Bu durum makalede detaylandırıldığı üzere insanın ruh ve beden birlikteliğinden oluşan bütün olmasının sonucudur. Başta söylendiği üzere iki cepheli bu problem yani homoekonomikus tiplemesinin gerçeklikten kopukluğu ve diğer taraftan kapitalist ekonomik sistem sayesinde insanın dönüşerek homoekonomikusa hayat vermesi çelişkisi bu perspektiften bakıldığında izah edilebilir kanaati taşınmaktadır.

Kaynakça

- Alada, D. (2004). İktisat Düşüncesinde Felsefi Yaklaşımın Önemi, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 59-2, 2-16.
- Albayrak, N. (2009). Türkiye Türkçesinde Atasözleri, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Bıçak, A. (2004). Tarih Düşüncesinin Oluşumu, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Bolay, S. H. (1970). İslâm ve İnsan, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, C.9, 411-414.
- Buğra, A. (1999). *İktisatçılar ve İnsanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Candan, E., & Hanedar, A.Ö. (2005). *İktisat Neden Bir Kapalı Kutudur? Hâkim İktisadın Değer Yargısı – Sınama İlişkisi*, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonomik Yaklaşım Dergisi Kongreler Dizisi(IV), 12-14 Ekim 2005, 1-11.
- Candan, E., & Hanedar, A.Ö. (2008). Tarihi Unutan İktisatçıların Bilime Metodolojik Yaklaşımları, İktisat Paradigmasında Geriye Bir Dönüş mü?, *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt:19, Sayı:68, 47-90.
- Çamdibi, M. (1985). Varlıklar Aleminde İnsanın Yeri ve Sorumluluğu, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.3, 339-343.
- Duralı, T. (1996). *Din İnsanı Muhtar ve Otonom Kılmaktır*, İSAM İslam, Gelenek ve Yenileşme Sempozyumu, İstanbul.
- Duralı, T. (2006). *Çağdaş Küresel Medeniyet*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Düzgün, Ş. A. (2006). İnsanın Yetkinliğini Teolojik Olarak Temellendirmenin İmkânı, *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 4:2, 11-38.
- Düzgün, Ş. A. (2007). İnsan Onuru ve Toplumsal Yaşam İçin Etik, *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 5:1, 1-12.
- Eren, E. (2011). İktisatta Yeni Yaklaşımlar İçinde Ercan Eren & Metin Sarfati (Der.), *Yeni İktisatta Ortak Noktalar*, 13-46, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Farabi, (2010). İslâm Filozoflarından Felsefe Metinleri İçinde Mahmut Kaya (Haz.), *Akılın Anlamları*, 133-134, 6. Basım, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Gazali, (1974). *Kimya-yı Saadet*, (Çev. A.F. Meyan), İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Görkaş, İ. (2013). Farabi'nin İnsan Tasavvuru, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 50, 291-305.
- İşgüden, T., & Köne, A. Ç. (2002). Ortodoks İktisat Üzerine Notlar, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, (5), 97-108.
- Keklik, N. (1964). Sadreddin Konevî Düşüncesinde İnsan, Kader ve Ahlâk, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1-2, 65-80.
- Kutluer, İ. (2000). İnsan, *DİA İslâm Ansiklopedisi*, c.22.
- Macit, M. (2004). Aristoteles ve İbn Sina'da Nefs-Beden İlişkisi Problemi ve Modern Zihin Felsefesindeki Bazı Yansımaları, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26 (2004/1), 59-83.
- Orman, S. (2001). *İktisat, Tarih ve Toplum*, İstanbul: Küre Yayınları.

- Pikkety, T. (2014). *Yirmibirinci Yüzyılda Kapital*, (Çev.H. Koçak), İstanbul:İş Bankası Kültür Yayınları.
- Polanyi, K. (2002). *Büyük Dönüşüm*, (Çev.A. Buğra), İstanbul:İletişim Yayınları.
- Sarfati, M. (2009). Ekonomi Politijin İnsanı Kimdir?, *Çalışma ve Toplum*, 2009/3. 57-96.
- Sarfati, M. (2011). İktisatta Yeni Yaklaşımlar İçinde Ercan Eren & Metin Sarfati (Der.), *Spinoza-Smith ve İktisat Teorisine Bir Eleştiri*,105-134, İstanbul:İletişim Yayınları.
- Sayar, A. G. (2001a). Osmanlı'dan 21.Yüzyıla Ekonomik, Kültürel ve Devlet Felsefesine Ait Değişmeler İçinde, *Divan Şiirinin Aynasından İktisadi Tespitler ve İktisadi Zihniyet Dünyamız*, 83-105, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Sayar, A. G. (2001b). Osmanlı'dan 21.Yüzyıla Ekonomik, Kültürel ve Devlet Felsefesine Ait Değişmeler İçinde, *Osmanlı İktisadi Zihniyeti Üzerine*, 121-133, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Solmaz, M. (2011). Kuvve-Fiil Bağlamında Modernlik, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı 43, 2011, 387-398.
- Uludağ, S. (2006). Nefis, *DİA İslâm Ansiklopedisi*, c.32.
- Ülgener, S. (2006a). *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul:Derin Yayınları.
- Ülgener, S. (2006b). *Makaleler*, İstanbul:Derin Yayınları.